

Реферат на тему: "Станіслав Лем, фантаст із Високого Замку"

Станіслав Лем

Реферат на тему:

Станіслав Лем, фантаст із Високого Замку

Найбільш відомий у світі польський письменник Станіслав Лем міг би не народитись, якби не один єврейський перукар у невеликому містечку на Західній Україні, який вступився за майбутнього батька майбутнього ж таки письменника, коли червоні провадили того під конвоєм, щоб, як офіцера, розстріляти. Лікаря Самуеля Лема перукар знав ще зі Львова, там і народився Станіслав Лем — було це далекого 12 вересня 1921 року. Тут у 1939 році Станіслав закінчив школу і вступив на медичний факультет Львівського університету, але продовжувати навчання мусив уже по війні, у Ягеллонському університеті в Кракові.

Своє львівське дитинство описав письменник у книзі спогадів "Високий Замок" (український переклад — видавництво "Піраміда", 2002). У гімназії Лем вивчав і українську мову, причому й тепер володіє нею непогано. "Високий замок" є своєрідною міфологією дитинства: Львів назавжди залишився для письменника отим "дитячим" польським Львовом, і те, що сталося із містом під час радянської влади, вже не входить до біографії Лема, є неприйнятним для нього — це вже не його Львів. Саме тому письменник ніколи не хотів відвідати повоєнний Львів, хоча й не мав, і не має антиукраїнських настроїв. Подібно як Єжи Ґедройць, редактор славетного паризького часопису "Культура", Лем вважає, що "Україну треба підтримувати, бо її незалежність є одним із гарантів нашої незалежності".

А яке ставлення до Лема в Україні? У розмові з Томашом Фіалковським письменник розповідає історію про те, як один українець із Києва, який по-особливому перейнявся творчістю Лема, спеціально поїхав до Львова і сфотографував будинок Лемів на вулиці Браєрівській (нині — вулиця Богдана Лепкого) іззовні і всередині, увічнивши на плівці все те, що описано в "Високому Замку", зокрема, й стелю з зображенням дубового листа з жолудями — найбільш ранній спогад письменника з дитинства. "Дивно мені було дивитись на ці фотографії й на ці крихкі фігурки, які пережили все — і війну, і прихід Советів..."

В Україні Лема стали перекладати ще з початком 60-их, хоча й до нашого часу перекладено на українську мову тільки частину його величезного доробку. З 1961 року в журналах "Всесвіт", "Наука і життя" та "Жовтень" виходять у світ такі твори, як "Зоряні щоденники Йона Тихого", "Вірний робот", "Полювання на Сетавра", "Трурлева машина", "Правда", "Конгрес футурологів", "Професор Доньда", "Із спогадів Йона Тихого", "Одна хвилина людства", "Розповідь першого розмороженого", книгами виходять "Едем", "Солярис", "Кіберіада", "Повернення з зірок", "Катар", "Фантастика і

футурологія", "Високий Замок"...

Творчість Лема не зводиться лише до наукової фантастики, хоча цей жанр, до якого входить багато романів та цикл оповідань про пілота Піркса, є у письменника домінантним. Не менш цікавим і плідним жанром у творчості Лема є фантастично-науковий гротеск — сюди входять "Казки роботів", "Кіберіада" та цикл творів, де головним героєм виступає "капітан далекого галактичного корабля Ійон Тихий". Крім того, Лем є автором книг, жанр яких визначається на межі між філософською есеїстикою й художньою літературою ("Досконала порожнеча", "Провокація", "Бібліотека ХХІ століття"), а також — у ранній творчості — сучасного реалістичного роману.

Роман "Едем", поруч із "Солярісом" та оповіданнями про пілота Піркса, є одним із модельних творів наукової фантастики, який, що загалом характерно для Лема, вступає в полеміку з традиціями жанру. Письменник звертається до поширеного в науковій фантастиці мотиву контакту з іншими розумними істотами, мотиву космічної подорожі, інших планет, але його іронічна дистанційованість від описуваного й виявляється в постійних "нагадуваннях" читачеві тих способів представлення інопланетних світів у творах інших авторів. Герої "Едему" чудово знають популярні твори science fiction і, порівнюючи їх із власним досвідом на планеті Едем, часто кепкують з них.

Обмежений досвід людини і та різниця у сприйнятті однієї й тієї ж позаземної реалії різними людьми творить в "Едемі" ще одне проблемне коло: а чи взагалі здатна людина зрозуміти до решти навколишній світ, якщо до всього підходить зі своєю міркою й намагається звести все до вузького поля вже існуючих понять? Розмови з "дубельтами", тубільними мешканцями Едему, навіть за допомогою спеціального електронного перекладача, нічого не прояснюють героям-землянам, порозуміння двох різних типів інтелекту можливе лише у сфері домислів. До того ж у романі виразно відчувається іронія щодо спрощених та ідеалізованих перемог людини в міжгалактичному просторі, на чому так уперто стояла наукова фантастика в перші етапи свого розвитку.

Крім того, що "Едем" є романом про неможливість підтримування контакту й безпорадність людини в космічному просторі — це також твір про земні проблеми, показані на прикладі едемського суспільства з невеликими гротескними перебільшеннями. Населення Едему потерпає від тоталітаризму планетарного масштабу, лицемірної влади, що проголошує теорію власного неіснування, від антагоністичного поділу суспільства, брехні, насилля й морального звиродніння.

Вже в "Едемі" помітні намагання Лема позбавити фабульні події самостійної вартості, зробити їх слугами філософії й підкорити концептуальному авторському задумові. Ця тенденція ще повніше виявляє себе в "Солярісі" — найвідомішому і найкласичнішому романі польського фантаста. Плазмовий мозок у вигляді мислячого океану, що огортає всю планету, є разом з тим найбільш оригінальним образом всієї науково-фантастичної літератури. Темою "Соляріса", як і "Едему", є спроба контакту з позаземними формами космічного розуму, наслідком якого є чергове переконання в

неможливості будь— якого діалогу — незважаючи на бажання обох сторін. Люди пробують діяти на океан випромінюванням Рентгена, а планета в свою чергу "обдаровує" землян безсмертними неутриновими "творами F", беручи їхні образи з найвіддаленіших закопелків пам'яті героїв, що приховують часто не найприємніші спогади з минулого. Таким чином, психічна й біологічна неспівмірність людини й океану призводить до того, що всякі починання і спроби контакту стають марними через відсутність будь-якої спільної площини порозуміння. Але врешті невідомо навіть, чи справді цей океан є мислячою істотою, як припускають учені-солярісти, чи його діяльність є свідомою й яка справжня причина виникнення тих незнищених втілень людських кошмарів.

Між іншим, цей останній психоаналітичний мотив "Соляріса" створює романові додаткові плюси в очах поціновувачів "серйозної" літератури. Адже "Соляріс" виявляється не тільки романом про неможливість порозуміння з інопланетним розумом та безсилля науки — це також твір про безпорадність людини як психічної істоти, обтяженої біографією, фобіями й підсвідомими бажаннями. У цьому світлі справа контакту з загадковою істотою поступається місцем внутрішнім проблемам людини, яка навіть у далекому космосі не може позбутися нищівного голосу своєї пам'яті й безнастанно продовжує переживати свою суто людську драму. Тож як можна зрозуміти інші істоти, якщо людина не здатна збагнути навіть самої себе, дійти згоди з власним сумлінням, чи має вона право вирушати у космос, не розв'язавши своїх банальних земних проблем?

Отже, відкинувши екзотичні декорації, може виявитись, що "Соляріс" є романом про сучасну людину і міжлюдські стосунки. Як сказав один з героїв твору, Снаут: "Ми не шукаємо нікого, крім людей. Нам не треба інших світів. Нам треба дзеркал. Ми не знаємо, що робити з тими іншими світами. Нам вистачає одного, нашого, та й ним уже давимось". Чи справді ми намагаємся зрозуміти іншу людину, чи тільки заглядаємо в неї, як у дзеркало, бажаючи побачити там своє відображення? Науково-фантастичний жанр дозволяє Лемові проникнути в таємниці людської природи, в закопелки її підсвідомості ще ефектніше, ніж це вдається реалістично— психологічному роману.

"Повернення з зірок" є одним з небагатьох творів, що показує майбутнє земної цивілізації — в тому її варіанті, в якому прийдешні земляни повністю відмовляються від космічних досліджень і присвячують себе побудові вигідного й безпечного життя на своїй планеті. Перед героями, що після ста двадцяти років космічних подорожей повернулись додому, постає дивне видовище: матеріальна цивілізація на Землі виросла до абсурдного буйства розкошів, люди плавають у добробуті й розвагах без найменшої праці й турбот про майбутнє. Вдалося знищити не тільки будь-які загрози бездумному щасливому життю на планеті — за допомогою так званої "бетризації" ліквідовано навіть притаманні людині агресивні інстинкти.

Але у мандрівників з "минулого" світ матеріальних розкошів не викликає захвату. "Я прагнув написати роман про майбутнє, але не про таке, яким хотів би його бачити, а про таке, якого слід остерігатись", — визнає автор. У "Поверненні з зірок" перед

читачем постає образ найпоширеніших уявлень про споживацьке суспільство майбутнього. Але для Лема це життя, цілком позбавлене сенсу, окрадене з усіх своїх вартостей — життя скаліченої бездумної особистості в абсолютному комфорті і безпеці. "Там, де все можна отримати без праці, будь-яка цінність втрачає свій сенс". Письменник стверджує, що людина, єдиним бажанням якої є перетворення в янгола, стає істотою, котра звільняється в такий спосіб не тільки від страждань і трагедій, а й від надій і прагнень осягати важчі цілі.

Іншу, хоча у суті своїй дуже подібну версію майбутнього, являє нам роман "Катар". Твір є застереженням перед цивілізацією, яка за допомогою різноманітних "поліпшень", що впроваджувались у повсякденне людське життя, настільки ускладнила світ, що вирішальним чинником в усьому стає тільки сліпий випадок. У романі представлена цілком реальна ситуація, коли вживання великої кількості хімічних препаратів з лікувальною, косметичною чи гігієнічною метою призводить до летальних наслідків. Сам по собі кожен з цих препаратів є безпечним і корисним, але в "лотерейно згущеному світі" вони можуть скластись у композиції, що можуть становити смертельну загрозу.

Цікаво, що сам Лем більше цінує твори, написані в жанрі фантастично-наукового гротеску, хоча зарахування їх до science fiction вважає непорозумінням. Найкращим своїм твором письменник називає "Кіберіаду" — цикл оповідань, своєрідним "вступом" до якого стали також "Казки роботів". Лем, у властивій для нього алегоричній формі, показує світ, з першого погляду, цілковито нелюдський — світ розумних машин, а людина з'являється тут тільки як негативний герой фантастичних оповідей. Але не випадково ці казки написані для дорослих "роботів": незважаючи на всю відразу роботів до людей, їхній машинний світ упорядковано в людський спосіб. Роботи так давно запанували над світом, що багато хто з молодшого покоління вже не вірить, що людина взагалі коли-небудь існувала — вона стала темою міфів, казок і легенд. Зрештою, і сам світ роботів описано автором з широким використанням цілком "людських" казок і міфів: тут легко розпізнати добрих і злих, мудрих і дурних володарів, жорстоких красунь і героїчних юнаків, добро тут перемагає зло, а підступи мають виправдання тільки в служінні добрим справам. У світі роботів залишились усі одвічні людські проблеми й антагонізми — тиранія, насилля, злочинність, глупота і безправ'я. Тож "Кіберіаду" можна прочитати як чергову Лемову сатиру на сучасну дійсність, людську мегаломанію і переконання в силі свого розуму.

Особливістю "Кіберіади" є також дотепність і гумор, які полягають, зокрема, в поєднанні гетерогенних елементів, що традиційно й логічно є непоєднуваними. Цей прийом, який відомий польський поет Станіслав Бараньчак назвав "анахронічною контамінацією", стосується як упізнаваних для читача жанрових особливостей, так і мови твору й способу побудови художнього світу. Комічний ефект виникає з зустрічі в одному творі жанрів казки і наукової фантастики, епосу, героїкокомічної поеми й філософської повісті. Оповідання виповнені влучними неологізмами, особливо з частками "кібер" та "електро-" (електлицар, кіберотика), на рівні стилістики та

фразеології дотепним здається використання слів з машинного світу в типових для казок реченневих формулах. У цьому аспекті "Кіберіада" просто межує з поезією, через це навіть найгеніальніші переклади не втримують, на жаль, великої частини змісту оригіналу.

Поруч із роботами Трурлем і Кляпавцієм з "Кіберіади", є у Лема ще один улюблений герой — Ійон Тихий. У фіктивній передмові до його "Зоряних щоденників" автор вустами професора Тарантоґи ставить свого героя поруч із Мюнґавзенем та Ґуллівером, що, з одного боку, вказують на карнавальну, сміхову традицію, а з іншого — змушують також задуматись над складною природою людини та парадоксами людської екзистенції. І тут різноманітні варіанти життя в космосі є відбиттям земного стану речей, сатирою на владу, звичаї, релігію, філософію сучасної людини — але не тільки сатирою, а й розмислом про складність світу, багатозначність філософських істин, парадоксальність і непокєднуваність різних суспільно-політичних та моральних доктрин.

Одне з найкращих оповідань циклу "Із спогадів Ійона Тихого", "Конґрес футурологів" — це тонка алегорія на керування думками, уявленнями й переконаннями суспільства за допомогою засобів, що фальсифікують реальний образ дійсності. Цей твір є просто свідченням некомпетентності радянської системи, яка дозволила перекласти й видати його в Радянському Союзі. Взагалі, "Конґрес футурологів" попереджує соціальну течію в польській науковій фантастиці, яка займалась викриттям справжньої суті радянської системи і механізмів "поневолення розуму".

Хоча більшість творів Лема мають песимістичний характер, письменник твердо відкидає "звинувачення" й заявляє, що він оптиміст. Однак від чого він не зміг би відхрестистись, так це від свого скептицизму — щодо людських можливостей, вірувань, самої людини, яка може виявитись зовсім не найдосконалішим створінням у космосі: "В біологічному сенсі ми, безсумнівно, є досить потворними витворами еволюції". Лем не вірить у життя після смерті, не вірить в існування космітів, привидів, телепатії та парасихічних явищ. Письменник є переконаним прихильником смертної кари, коли звільнення чи втеча злочинця призводять до подальших убивств. Про своїх співплемінників Станіслав Лем однозначної думки: "Люди загалом дурні". І це не звинувачення, не скарга, а реалістична констатація, твердження вченого і лікаря — в прямому й переносному значеннях. Усі людські нещастя, все світове зло походять від глупоти. А оскільки зло завжди було потужнішим, ніж добро, то й глупота людська стала однією з найголовніших філософських тем письменника.